

צופיה הליכות לשונה דעת לשון

ג

מחקרים בלשון העברית לתקופותיה
קובץ מאמרים לכבוד צופיה קרני, ראש החוג ללשון עברית,
לרגל פרישתה לגמלאות

בעריכת
סיגלית רוזמרין ויהונתן וורמסר

הוצאת אפרתה
מיסודה של מכללת אפרתה
ירושלים, תש"ף (2020)

חברי המערכת:

פרופ' אפרים חזן, פרופ' אהרן ממון, פרופ' ישראל רוזנסון,
ד"ר גבריאל בירנבאום, ד"ר ציון עוקשי

עריכת הלשון

אריאל סמואל
חנה פורטגנג

מזכירת המערכת

שלומית זמיר

דעת לשון הוא כתב עת שפיט היוצא לאור אחת לשנתיים.
המעוניינים להציע את מאמריהם לפרסום מתבקשים לפעול לפי ההנחיות המפורטות באתר
מכללת אפרתה www.emef.ac.il

אין להעתיק או להפיץ פרסום זה או קטעים ממנו בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, אופטי
או מכני (לרבות צילום והקלטה) בלא אישור בכתב ומראש, מהוצאת אפרתה.
עשינו ככל יכולתנו לאתר את בעלי הזכויות על כל החומר ממקורות חיצוניים.
אנו מתנצלים על כל השמטה או טעות, ואם תובא לידיעתנו, נפעל לתקנה.

ISSN: 2412-5083

©

כל הזכויות שמורות להוצאת אפרתה

מיסודה של מכללת אפרתה

רח' בן יפונה 17

ת"ד 10263 ירושלים 9110201

טל' 02-6717744, פקס 02-6738660

טל' 02-6717744, פקס 02-6738660
א"ל: efrata@emef.ac.il

תוכן העניינים

5	דבר העורכים	
9	הבחירה בעברית והשיבה אל לשון המקרא בתנועת ההשכלה היהודית בגרמניה על רקע התרבות והלשון הגרמנית	אילן אלדר
35	חידושי לשון בספרות הגאונים ובפירוש רבנו חננאל	אפרים בצלאל הלבני
51	”והלשונות חלוקים זה מזה כידוע למשכילים”: הדיוק במונחי בעל ‘פתחי תשובה’	חנן יצחקי
69	תרגום כפול ככלי פרשני בתרגום יונתן על ספרי נביאים: מנחום עד מלאכי	מרים (לאור) כהנא
85	ניגוד משמעות ואוקסימורון	ציון עוקשי
93	”המרכזנית היא בחורה קשרונית”: מילים הומופוניות ופסידו-הומופוניות כבסיס להומור הלשוני של יעקב פרוינד	חיים רביב
109	לברור המשמעות והאטימולוגיה של המילה ארובה	אבי שויקה
133	פועלי אמירה ודרכי מסירת מידע בסימון טקסט	בת-ציון ימיני

תרגום כפול ככלי פרשני בתרגום יונתן

על ספרי נביאים: מנחום עד מלאכי

מרים (לאור) כהנא

מבוא

תרגום יונתן לנביאים הוא תרגום שלם בארמית לכל ספרי הנביאים שמקורו ארץ־ישראלי ומוצאו מבית המדרש של חז"ל.¹ התרגום לארמית ליווה את הקריאה בתורה ובהפטרה בבית הכנסת, אך היה גם חלק מהלימוד בבית המדרש.² תרגום יונתן הוא במידה רבה פירוש של המקרא, לא רק בשל הפרשנות ההכרחית הכרוכה בהעברה משפה לשפה, אלא גם בשל שינויים ותוספות שהוכנסו בו לכתוב. אחת הטכניקות שהשתמשו בהן בתרגום היא התרגום הכפול: מילה בפסוק המקראי מתורגמת יותר מפעם אחת, כך שבתרגום מתקבלות שתי מילים שונות (או יותר) המייצגות את אותה מילה מקראית. בחלק מהפסוקים מוצבות שתי מילים זו לצד זו בלי לשנות את תפקידן במשפט, ובאחרים התרגום הכפול מרחיב את המשפט ואף משנה את משמעותו.

חוקרי התרגום הציעו הסברים אחדים לנסיבות שבהן נוצר כפול התרגום בתרגומים הארמיים למקרא. חורגין הביא דוגמאות לתרגום כפול שיש בו פשט לצד דרש והציע לראות בו שלבים בהתפתחות התרגום: התרגום המוקדם תואם לפשט הפסוק, ולצדו נוסף אחר כך תרגום דרשני.³ קליין כתב על "תרגום אסוציאטיבי ומשלים": תרגום בהשראת מקור אחר או ניסוח אחד לשני מקורות דומים שיצר ניסוח אחיד של המקורות השונים, לאו דווקא במודע.⁴ בפסוקים אחדים אפשר לשער שהמקור לתרגום הכפול הוא מסורות

1. לסקירה בעניין התרגום וזמנו ולסקירת ספרות ראו פלשר וצ'לטון, 2011. שם, בעמ' 3-68 מובא דיון על התרגומים הארמיים ככלל, ובעמ' 199-228 דיון בתרגום יונתן וזמנו.
2. ההבחנה בין בית הכנסת לבית המדרש לא הייתה נחרצת בזמן חיבורו של התרגום. במקרים רבים דרו המוסדות בכפיפה אחת, וגם רבים מתוכני העיסוק היו משותפים. שגאן, תשס"ג, עמ' 11-30, דן בהשפעה ההדדית של המרכיבים המגוונים ששכנו בבית הכנסת (התפילה, הפיוט, הדרשה והתרגום).
3. חורגין, 1927. ראו דיון בעמדתו של חורגין אצל כשר, תשס"ו, עמ' 15.
4. קליין, 1982. על דוגמה זו העירו גם קת'קרט וגורדון, 1989, עמ' 186.

קריאה נבדלות,⁵ אך רוב החוקרים רואים בתרגום הכפול טכניקה תרגומית שנועדה לסייע בהבהרת הכתובים לקהל של המתרגם.⁶ ההבהרה נדרשת כדי לפרש מילה קשה,⁷ להוסיף מידע, לפתור בעיה שמתעוררת בפסוק או להבהיר את המסר.⁸ קרסיק ראה בתרגום הכפול כלי שמטרתו לבטא רב-משמעות מקראי מכוון, כלומר שהמקרא עצמו כתוב באופן שאפשר לקרוא ביותר מדרך אחת כדי להעשיר את מסריו, ולפיכך התרגום הכפול משקף את כל המשמעויות האפשריות וחושף כמה שאפשר מהמידע החבוי בכתוב.⁹ במאמר זה סקרתי את כל הדוגמאות של תרגום מילה אחת באמצעות שתי מילים או יותר ביחידת טקסט מוגדרת: התרגום לספרים נחום, חבקוק צפניה, חגי, זכריה ומלאכי. בכך ביקשתי לעמוד על היקף התופעה ועל מקומם של המניעים הפרשניים המגוונים שמובילים אליה.¹⁰

תרגומים שונים למילה אחת ללא שינוי במבנה המשפט

א. שני פירושים למילה קשה

כששורש מסוים עשוי להתפרש בשני מובנים, התרגום מביא לעיתים את שניהם זה לצד זה, לדוגמה: "וְאִמְהָתֶיהָ מְנַהֲגוֹת כְּקוֹל יוֹנִים" (נחום ב, ח), ובתרגום: "ואמהתהא **מידבן**

5. ואן סטאלדוין סולמן, 2002, עמ' 94-96, דנה במסורות קריאה אחדות שבאות לידי ביטוי בתרגום והשווה אותן לקרי וכתוב ולדרשות 'אל תקרי'.

6. ראו לדוגמה אלכסנדר, 1988, בפרט עמ' 227. לסקירת ספרות ראו פלשר וצ'לטון, 2011, עמ' 53-54, המפנים למקורות בנושא טכניקות תרגומיות. קרסיק, 2010, דן בתרגום כפול ובחוקר התופעה, והמאמר עצמו עוסק בפסוקים שמבחינה תחבירית אפשר לחלק בשתי דרכים, והתרגום משקף את שתיהן זו לצד זו.

7. על כפל משמעות של מילים במקרא ראו ילון, תרצ"ד. על התופעה הכללית של הוראה של מילה בשפה אחת שיש צורך בשתי מילים כדי לתארה בשפה אחרת ראו רבין, תשמ"ב. רפל, תשמ"ה, עמ' 162-163, עסק בתרגום כפול בשתי משמעויות אפשריות והניח שיתכן תהליך של נוסחאות שונות שהילכו בעל פה, וכשנכתב התרגום נכתבו זו לצד זו.

8. ראו לדוגמה ואן סטאלדוין סולמן, 2002, שעסקה בתרגום יונתן לשמואל. בעמ' 86-132 היא דנה בטכניקות הפרשניות של התרגום ובמניעים שלו, והביאה דוגמאות מספר שמואל לכל אחת מהן. את הטכניקות היא סיווגה גם לפי המתודות למיניהן (הוספה, החסרה וכדומה), ואחת המתודות היא Multiple Translation. השימוש במתודה זו בולט במיוחד בקטגוריות שעוסקות בהבהרת הכתוב.

9. קרסיק, 2010, וסקירת הספרות שם. קרסיק עוסק בפסוקים שמבחינה תחבירית אפשר לחלק בשתי דרכים, והתרגום משקף את שתיהן זו לצד זו. וראו עוד קרסיק, 2001, שמביא כמה דוגמאות מסוג זה בתרגום לקהלת.

10. איסוף החומר מבוסס על העבודה שכתבתי לשם קבלת תואר דוקטור מטעם האוניברסיטה העברית, שנושאה "לשון ופרשנות בתרגום יונתן לנביאים מנחום עד מלאכי", בהנחיית פרופ' משה בראשר, אך במאמר משולבים כמה פרקים ממנה, ונקודת המבט התאורטית אחרת מזו שהצגתי בעבודה.

מנהמן כקל יונין¹¹ [אמותיה נהגות נהמות כקול יונים]. מנהגות מתורגם בשתי משמעויות אפשריות: מתנהגות - מידברן, משורש נה"ג, והומות - מנהמן, משורש הג"ה.¹¹ ובדומה: "וַיִּדְעוּ כֵן עַיְנֵי הַצֵּאֵן הַשְּׂמֵרִים אֲתֵי כִי דָבַר ה' הוּא" (זכריה יא, יא), ובתרגום: "וידעו כין ענותניא **חשיכי** עמא דעבדו רעותי ארי פתגמא דיוי הוא" [וידעו כן הענויים עניי העם שעשו רצוני, כי דבר ה' הוא]. העניים הם הענויים, אך גם הדלים. וכן: "כֹּל שִׁמְעֵי שְׂמִיעָה תִּקְעוּ כַּף עֲלֵיךְ" (נחום ג, יט) – "כל שמעי שמעתך **טפחו ידיהון** עלך **חדיאו**" [כל שומעי שמעך טפחו בכפיהם עליך, שמחו]. תקיעת הכף מתורגמת תרגום קונקרטי, ואחר כך גם במשמעות מופשטת שמסבירה את פשר המחווה הגופנית: "חדיאו" - שמחו. אין ספק שהמוטיבציה לתרגום כפול מסוג זה היא הבהרת הכתוב, אך לא נוכל לשלול שהמקור לתרגום הכפול הוא מסורות פרשניות שונות.

ב. שתי מילים שישקפו יחד טוב יותר את משמעות המילה

לעיתים התרגום הכפול משתמש בשתי מילים לתרגום מילה אחת, אך אין בו משמעות נוספת או פירוש של מילה קשה, אלא הבעת מילה אחת על ידי שתיים מאותו תחום, מכיוון שהשילוב משקף טוב יותר את כוונת הפסוק.¹² לדוגמה: "מֵרֵב זְנֻנֵי זֹנָה טֹבֵת חַן" (נחום ג, ד), ובתרגום: "מסגיאת אתרגוש קרתא דהיא **כטעיתא נפקת ברא** שפירת ריו" [מרחב המולת העיר שהיא כסוטה יצאנית יפת מראה]. המילה זונה מתורגמת פעמיים, פעם ל"טעיתא", המתארת את הזנות כטעות וסטייה מהדרך, ופעם ל"נפקת ברא", המתארת את הזונה כיוצאת החוץ.¹³ תרגום כזה עשוי להיות גם תוצאה של שימוש במילה המקראית ולצידה מילה השגורה בפיו של המתרגם, לדוגמה: תרגום המילה צום ל"צום תעני" [צום תענית] (זכריה ז, ה), צום, המילה המקובלת בלשון המקרא, לצד תענית, המקובלת בלשון חכמים. בפסוק אחד התרגום משתמש בשלוש מילים כדי לתרגם מילה אחת: "תָּרַב עֲרֵי עַל רֵעִי וְעַל גְּבֻר עֲמִיתִי" (זכריה יג, ז), ובתרגום: "חרבא אתגלא על מלכא ועל שלטונא **חבריה דכותיה דדמי ליה**" [חרב התגלתה על המלך ועל שלטון חברו שכמותו שדומה לו]. המתרגם ראה צורך להסביר את הביטוי גבר עמיתי. הגבר הוא כינוי לשלטון, ובתרגום המילה עמיתי המתרגם משתמש בשלושה ביטויים שונים: (1 חבריה; 2 דכותיה; 3 דדמי

11. כך בישיעהו לח, יד: "אהגה כיונה" – "ונהמית כיונה". כך מציעים גם קת'קרט וגורדון, 1989, עמ' 137, הערה 26.

12. על צמדי מילים שיש להן משמעות אחת במקרא ראו מלמד, תש"ה. השימוש בשתי מילים כדי להבהיר טוב יותר את משמעות המילה מקובל גם בפרשנות לאורך הדורות, וכן במילונאות המודרנית.

13. "נפקת ברא" גם באונקלוס לבראשית. אברבך וגרוספלד, 1982, עמ' 205, מעירים על הביטוי בהקשרו של התרגום לבראשית לד, לא (ונדרשים גם לבראשית לח, טו), ומציעים שהביטוי הוא המקבילה הארמית לביטוי התנאי "יוצאת החוץ" (משנה, כלים כח, ט). בפירושם למשנה בכלים רמב"ם ור' עובדיה מברטנורא מפרשים את המילה זונה על פי ההשוואה לתרגום אונקלוס.

ליה.¹⁴ כאן ברור שהמניע הוא הבהרת משמעות המילה, ונראה גם שלא מדובר במסורות פרשניות שונות, שכן שלושת התרגומים קרובים זה לזה במשמעותם.

ג. ביטוי שגור

תרגום כפול יכול להיות גם השתקפות של ביטוי שגור, כלומר ביטוי שמשמש בהקשר מסוים באופן קבוע ועשוי לתרגם מילים שונות. דוגמה בולטת לכך היא הביטוי החוזר בתרגום: "מתכנשין ואתן" [מתכנסים ובאים], שמתאר את הגויים או את ישראל כשהם רבים הבאים לארץ מחוץ לארץ.¹⁵ עוד דוגמה היא הביטוי "דשן שליוא" [שנחים בשלווה], המתאר שאננות או קיפאון.¹⁶

קליין הציע לראות בחלק מהתרגומים מסוג זה השפעה אסוציאטיבית של פסוק מקראי אחר.¹⁷ בספר זכריה יש דוגמה דומה לדוגמאות שהוא מביא במאמרו: "וְהָיָה כָּל הָאָרֶץ יִשְׁבֶּת וְשָׁקֶטָה" (זכריה א, יא) – "והא כל ארעא יתבא שליוא ושקטא" [והנה כל הארץ יושבת שלווה ושקטה]. ייתכן שיש כאן השפעה של זכריה ז, ז: "בְּהֵיטָהּ יְרוּשָׁלַם יִשְׁבֶּת וְשָׁלֶוָה" או של צירוף המילים שלווה ושקט, כמו שבא לידי ביטוי ביחזקאל טז, מט: "[...] וְשָׁלוֹת הַשָּׁקֶט הָיָה לָהּ וּלְבִנוּתֶיהָ [...]". נראה שדוגמאות מסוג זה אכן מחזקות את ההנחה של קליין בדבר מניע אסוציאטיבי לתרגום הכפול, אך הסבר זה מתאים רק לקבוצה מצומצמת של ביטויים ופסוקים, ואינו מתאים להסבר תופעת התרגום הכפול בכללותה.

הרחבת המשפט באמצעות תרגום כפול

בפסוקים אלה התרגום הכפול אינו רק הצבת תרגום נוסף לאותה מילה באותו תפקיד במשפט אלא שימוש בשתי משמעויות של המילה שממלאות תפקידים שונים במשפט

14. התרגום גם מתאים את כינוי הגוף מגוף ראשון (עֲמִיתִי) לגוף שלישי (חבריה, כותיה, ליה). וראו קת'קרט וגורדון, 1989. רש"י ציטט את התרגום.

15. "הוי הוי וְנָסוּ מֵאֶרֶץ צְפוֹן" – "אכלו למבדריא ואימרו להון **אתכנשו ואיתו** מארעא צפונא" (זכריה ב, י), "אֶת כָּל הַעַמִּים הַבָּאִים עַל יְרוּשָׁלַם" – "ית כל עממיא **דמתכנשין ואתן** על ירושלם" (שם יב, ט), "אֶת כָּל הַעַמִּים אֲשֶׁר צָבְאוּ עַל יְרוּשָׁלַם" – "ית כל עממיא **דמתכנשין ואתן** על ירושלם" (שם יד, יב), "הַגּוֹיִם הַבָּאִים עַל יְרוּשָׁלַם" – עממיא **דמתכנשין ואתן** על ירושלם (שם, טו). הביטוי חוזר גם בתרגום לצפניה: "הַתְּקוּשָׁשׁוּ וְקוּשְׁוּ" – "**אתכנשו ואיתו** ואתקרבו" (צפניה ב, א). ובדומה: "הוי צִיֹּן הַמְּלִטִי וְיִשְׁבֶּת בַּת בְּבֶל" – "אכלו לכנשתא דציון ואימרו לה **אשתיזבי ואיתא** דיתבא במדינת בבל" (זכריה ב, יא).

16. "וּפְקֻדְתִּי עַל הָאֲנָשִׁים הַקֹּפְאִים עַל שְׁמֵרֵיהֶם" – "ואסער על גבריא **דשן שליוא** על נכסיהון" (צפניה א, יב). "וְקִצְצָה גְדוֹל אֲנִי קִצְצָה עַל הַגּוֹיִם הַשְּׂאֲנָנִים" – "ורגו רב אנא רגיז על עממיא **דשן שליוא**" (זכריה א, טו).

17. קליין, 1982, עמ' 138. על דוגמה זו העירו גם קת'קרט וגורדון, 1989, עמ' 186.

החדש שנוצר בתרגום ומרחיבות אותו. כאן לא מדובר רק בפירוש המילה המתורגמת אלא בהרחבה של המשפט כולו ובהוספת מידע שלא היה בפסוק המקראי עצמו. המניע לתרגום מסוג זה עשוי להיות קושי בפסוק עצמו, אם בפירוש המילה המסוימת שתרגומה נכפל ואם במידע שחסר בו והתרגום מעוניין להשלים, או רצון של המתרגם להרחיב את הפסוק כדי להדגיש רעיון או ליצור הקשר שונה לפסוק.

א. הרחבת הפסוק באמצעות שתי אפשרויות פירוש למילה קשה

מילה קשה שיש לה שתי משמעויות אפשריות מתורגמת לעיתים תרגום כפול: שתי המשמעויות מתפקדות בשני תפקידים במשפט שהתקבל בתרגום. בפסוקים אלה לא מדובר רק בהבאת הפירושים השונים זה לצד זה, אלא ביצירת משפט חדש שמורכב משתי אפשרויות הפירוש. המשפט החדש משתמש בשתי קריאות של המילה הקשה לא רק כדי לפרש את המילה עצמה אלא גם כדי להרחיב ולהסביר את הפסוק כולו. לדוגמה: "בַּחֲצוֹת יִתְהוֹלְלוּ הָרֶכֶב יִשְׁמְקִשְׁקוּן בְּרַחֲבוֹת" (נחום ב, ה), ובתרגום: "בשוקיא משתגשין רתיכיא קל ניקוש זינהון משתמע ברחובי קריא" [בשוקים תועים כלי הרכב, קול נקישת כלי נשקם נשמע ברחובות]. השורש שק"ק מתקשר לרעש, כמו בפסוק: "אָרִי נָהֵם וְדָב שׁוֹקֵק" (משלי כח, טו). הפסוק מקביל נהם ושוקק, גם התרגום למשלי קושר את שוקק לרעש: "ודב מצריח". שק"ק קשור בתרגום גם לכלי הנשק: "בְּעִיר יִשְׁקוּ בַחֹמֶה" (יואל ב, ט), ובתרגום: "בקריתא מזדינין על שורא". בתרגום שקשוק הרכב בנחום ב המתרגם חיבר את המשמעות של רעש עם משמעות כלי הנשק ועם הבניין – התפעל – ותרגם את הפועל ישתקשקון כמשפט בפני עצמו: קל ניקוש זינהון משתמע.¹⁸ נראה שהמניע לתרגום אינו רק המורכבות בפירוש המילה אלא גם ההקשר הרחב של הפסוק: תיאור מלחמה. המשפט שהתרגום יוצר בהיר יותר מילולית וגם משתלב היטב בתיאור הצבעוני של המלחמה המתרגשת ובאה.

תרגום כפול עשוי לבטא שתי אפשרויות קריאה שונות של מילה, לדוגמה: "יִשְׁמְקִיךָ כְּרִאִי" (נחום ג, ו), ובתרגום: "ואשוניך מכערא לעיני כל חזך" [ואשים אותך מכוערת לעיני כל רואיך]. התרגום מבין את המילה כראי בשתי משמעויות. המשמעות האחת משורש

18. קת'קרט וגורדון, שם, עמ' 136, הערה 15, מביאים את התרגום לירמיהו מו, כב: "קוֹלָהּ בְּנֶחֱשׁ יִלְךְ" – "קול ניקוש זינהון כחיין". דוגמאות דומות אפשר למצוא בתרגום הכפול של המילה מעונה בצפניה ג, ז: "אֶמְרִתִּי אֶךְ תִּירְאִי אוֹתִי תִקְחִי מוֹסֵר וְלֹא יִכְרַת מְעוֹנָה" – "אמרית ברם תדחלון מן קדמי תקבלון אולפן ולא יפסוק מדורהון מארע בית שכינתי" [אמרתי: אך תיראו מלפני תקבלו מוסר ולא יפסקו מגוריהם בארץ בית שכינתי], וכן בתרגום המילה הכינו בנחום ב, ד: "בְּאֵשׁ פְּלִדוֹת הָרֶכֶב בְּיּוֹם הַכִּינּוּ" – "באישתא פיילי רתיכיהון זמינין ליום קשוטיהון" [באש פלדות כלי הרכב מוכנים ליום הצגתם]. בתרגום, המילה הכינו מתארת גם את המוכנות של הרכב (על ידי השורש זמ"ן), וגם את המוכנות של היום (על ידי השורש קש"ט).

כא"ר, המקביל לכע"ר, כאילו כתוב כְּאֵרִי. הבנה זו נראית גם בפשר נחום: 19 "פִּשְׁרוֹ עַל דּוֹרְשֵׁי הַחֲלֻקוֹת אֲשֶׁר בְּאַחֲרֵית הַקֶּץ יִגְלוּ מַעֲשֵׂיהֶם הָרַעִים לְכוֹל יִשְׂרָאֵל וְרַבִּים יִבְיִנוּ בְּעוֹנוֹם וּשְׂנֵאוֹם וְכֹארוֹם עַל זִדּוֹן אֲשֶׁמְתֵם".²⁰ המשמעות האחרת על פי השורש רא"ה: "לעיני כל חזק", על פי תחילת הפסוק התוכף: "וְהָיָה כָּל הָאֵיךְ יִדְוֵד מִמֶּךָ". המשמעויות השונות ממלאות תפקידים אחרים במשפט שיוצר התרגום והופכות אותו למורחב ומובן יותר. בפסוק זה התרגום מבהיר את המילה הקשה אגב מתן מקום לשתי מסורות פרשניות זו לצד זו, ושתיהן יחד יוצרות את המשמעות הסופית של המילה.

התרגום הכפול יכול לשמש גם להבהרת צורות קשות שהשורש שלהן עצמו מוכר וברור, לדוגמה: "וְנִתְּתִי לְךָ מִהֶלְכִים בֵּין הָעַמִּים הָאֵלֶּה" (זכריה ג, ז), ובתרגום: "ובאחיות מיתאי אחיך ואתין לך רגלין מהלכין בין סרפאי האליון" [ובתחיית המתים אחיך, ואתין לך רגליים מהלכות בין השרפים האלה]. המילה מהלכים מתורגמת פעמיים, גם לאיבר ההולכה, הרגליים, וגם לפעולת ההליכה.²¹

עוד דוגמה: "כִּי הִתְרַפִּים דְּבַרְוֹ אָנוּ וְהַקּוֹסְמִים חָזוּ שְׁקָר וְחִלְמוֹת הַשָּׂאָ וְדַבְּרוּ הַבֵּל וְיִנְחֲמוּ" (זכריה י, ב), ובתרגום: "ארי פלחיא צלמאי ממללין אוניס וקסמייא מתנבן שקר ונביי שקרא בנבואת שקרהון שקרא ממללין לא מדעם מנחמין" [כי עובדי הצלמים דברו אוון, והקוסמים מתנבאים שקר, ונביאי השקר בנבואת שקריהם מדברים שקר, לא מנחמים מאום]. לא ברור אם הצורה חִלְמוֹת מתארת את החולמים או את חזונם. סגל הראה שמדובר בחולמים (במשקל קטול, המציין בעלי מלאכי בסורית ובלשון המשנה).²² וכך נראה גם בפשט הפסוק, מאחר שהחלומות מדברים ובשל ההקבלה לקוסמים. וכך גם בירמיהו: "וְאַתֶּם אֵל תִּשְׁמְעוּ אֶל נְבִיאֵיכֶם וְאֶל קְסָמֵיכֶם וְאֶל חִלְמֵיכֶם וְאֶל עֲנִינֵיכֶם וְאֶל כְּשָׁפֵיכֶם אֲשֶׁר הֵם אִמְרֵים אֲלֵיכֶם לֵאמֹר לֹא תַעֲבֹדוּ אֶת מִלֶּךְ בְּבַל כִּי שְׁקָר הֵם נְבִאִים לְכֶם לְמַעַן הִרְחִיק אֶתְכֶם מֵעַל אֲדָמְתְּכֶם וְהִדְחִתִּי אֶתְכֶם וְאֶבְדְּתֶם" (ירמיהו כז, ט-י). בתרגום מובאות זו לצד זו שתי האפשרויות, נביאי השקר ונבואת השקר. המילה שווא משמשת לתיאור הנביאים כנביאי שקר, לתיאור נבואתם כשקר ולתיאור דבריהם כשקר.²³

19. פִּשְׁרֵי נְחוֹם (4QpNah).

20. בפִּשְׁרֵי נְחוֹם גַּם נֹסַח הַפְּסוּק שׁוֹנֵה: "וּשְׁמִתִּיךָ כְּאוֹרֵה". וראו קיסטר, 2000, בפרט עמ' 140-141 (בעקבות פלוסר, תשנ"ג, בפרט עמ' 403-405), הִדָּן בְּחִילוּפֵי "כָּאֵר" ו"כַּעֲר" ובאפשרות לראות את שורשי החילוף כבר בלשון המקרא ולא דווקא בלשון חכמים. מקור נוסף שהוא מביא הוא הפסוק: "הַקִּיפְנֵי כְּאֵרִי יְדִי וְרַגְלִי" (תהלים כב, יז) ומדרש תהלים שם: "ר' יהודה אומר עשו לי כשפים שיעשו ידי ורגליי כאורות לפניי אחשוורוש". קתקרט וגורדון, 1989, עמ' 139, הערה 15, דנו בתרגום הכפול לפסוק ומעירים שכבר לוי, 1867-1868, I, 379, קשר את מכערא בתרגום לשורש "כער" ו"כאר".

21. יש שפירשו את המהלכים כך: דרכים או נתיבים, מקום ההליכה (בראון, דרייבר וברגס, 1906, עמ' 237).

22. סגל, תרצ"ט, עמ' 154-156.

23. דוגמה דומה: "מִמֶּךָ יֵצֵא חֶשֶׁב עַל ה' רָעָה יַעֲץ בְּלִיעַל" (נחום א, יא) – "מניך יניוה נפק מלכא דחשיב על עמיה דיוי בישא מליך מילך <נ"א מלך> דרשע" [ממך, יניווה, יצא מלך שחושב רע על עם ה' יועץ עצת

בכל הדוגמאות ניכר שהתרגום מרחיב את הפסוק כדי להבהיר אותו ולפרש את המילה הקשה אגב שילוב שתי משמעויות או שתי צורות של המילה במשפט החדש שנוצר. לא סביר לומר שמדובר בשתי מסורות או בשני שלבים כרונולוגיים שהובאו זה לצד זה, כי התרגום ממוזג את שני הפירושים האפשריים, והפסוק המשתקף בתרגום נשען על שתי המשמעויות כאחת. נראה שהתרגום מפיק רווח כפול מהבאת שני הפירושים: הבטחה שהמשמעות המקראית לא הוחמצה ויצירת משפט בהיר וברור יותר לקהל שומעיו.

ב. תרגום כפול ככלי לפתרון בעיה בפסוק

התרגום הכפול משמש גם להשלמת פערי מידע בפסוק או להרחבה לצורך הבהרה. כאן המוקד אינו הקושי בפירוש המילה היחידה בפסוק – שמוצא פתרון בתרגום אותה מילה בשתי משמעויות או בשתי צורות שלה – אלא השימוש בשני תרגומים לאותה מילה בשני תפקידים בא כדי להשלים מידע חסר בפסוק בכללותו, גם אם המילה המוכפלת עצמה ברורה ואין בה קושי. בחלק גדול מהדוגמאות התרגום הכפול חוזר על מילה מחלק אחד של הפסוק כדי להשלים מידע בחלקו האחר.

לדוגמה: "וְכִן נִגְזַר וְעָבַר וְעָנְתָּךְ לֹא אֶעֱנֶיךָ עוֹד" (נחום א, יב), ובתרגום: "וגזון ית דגלת ויעברון ית פרת וייתון לעניותיך ודשעבדתיך ולא אשעבדניך עוד" [ייחצו את חידקל ויעברו את פרת ויבואו לענותך ושעעבדתיך לא אשעבדך עוד]. על פי התרגום, הפסוקים עוסקים בחיילי מלך אשור שיבואו לפגוע בירושלים. אך לא ברור למה הכוונה בפועל 'ועבר', את מה יעברו ולא יזו מטרה. התרגום משלים את החסר: 'ועבר מתורגם מילולית, ויעברון, בתוספת מושא – ית פרת. 'וְעָנְתָּךְ לֹא אֶעֱנֶיךָ עוֹד' מתורגם מילולית בהמשך: 'ודשעבדתיך ולא אשעבדניך עוד'. ובין המילים נוספה בתרגום מטרת העוברים – וייתון לעניותך – יבואו לענותך, כנראה כתרגום נוסף של 'ועבר וענתך'.²⁴

ובדומה: "פָּרַשׁ מֵעֵלָה וְלֵהֶב חָרָב וּבָרַק חֲנִית" (נחום ג, ג) ובתרגום: "פרש מסיק להוב וצלהוב סיפין וצחצוח מורנין" [פרש מעלה להב וברק חרבות וצחצוח חניתות]. בפסוק לא כתוב מה מעלה הפרש, והתרגום משלים על פי המילה הבאה, 'וְלֵהֶב', ואחר כך חוזר ומתרגם אותה במקומה: וצלהוב.²⁵

[רשע]. כלומר, יעץ מתורגם פעמיים: מייעץ וגם עצה.

24. התרגום הכפול כאן מנוגד לטעמי המקרא, המציבים את האתנחתא במילה 'ועבר'.

25. רד"ק מבין אחרת את התרגום ורואה כאן דווקא החסרה: לפי רד"ק הפסוק כתב: 'פרש מעלה, פירוש מעלה להב חרב, ו'ו' ולהב כו' ו'ישא אברהם את עינו' (בראשית כב, ד), ו'ית בחסרון מלה מסיק להוב וצלהוב סיפין וצחצוח מורנין'. כלומר, לפי פירוש רד"ק הפרש מעלה להב חרב, ואילו כשהתרגום משלים מה מעלה הפרש הוא נדרש רק ללהב ולא לחרב. רד"ק ראה בזה תרגום חסר, אם כי אחר כך שב יונתן ומתרגם את הביטוי.

וכן: "אֲשֶׁרֶקָה לָהֶם וְאֶקְבָּצֶם כִּי פְדִיתִים" (זכריה י, ח), ובתרגום: "אכלי **לכנשא גלותהון ואקריבונן** ארי פרקתינן" [אקרא לכנס גלותם ואקרבם כי גאלתיים]. התוכן של השריקהקריאה אינו ברור, והתרגום משלים על פי המילה הבאה, ואקבצם – לכנשא גלותהון – לכנס גליוותיהם, הוא תוכן ההכרזה, כאילו כתוב כדי שאקבצם, ואקריבונן – אקרבם, הקיבוץ עצמו.

בדוגמה נוספת ניתן בתרגום מענה למידע שאינו הכרחי בפסוק אך חסרונו ניכר בהשוואה לפסוקים שקדמו לו: "כִּי נְדָמָה כָּל עִם כְּנַעַן" (צפניה א, יא), ובתרגום: "ארי **איתבר** כל עמא **דדמן** עובדיהון לעובדי עמא דארעא דכנען" [כי נשבר כל העם שדומים מעשיהם למעשי עם ארץ כנען]. בכל הפסוקים הקודמים, המתארים את העונש המתרגש לבוא, ברור מדוע נענשים אותם אנשים המוזכרים בפסוקים: המשתחוים על הגגות (שם, ה), הנסוגים מאחרי ה' (שם, ו) ועוד. אשר לעם כנען – לא מפורש במה חטאו. התרגום משלים את החסר על ידי שימוש בשתי המשמעויות האפשריות של השורש דמ", חידלון ודמיון: נשבר כל העם שמעשיהם דומים למעשי עם ארץ כנען. נראה שהשימוש בכינוי עם כנען רומז במכוון שעם ישראל עושה כמעשי הכנענים.²⁶ התרגום חושף את הרמיזה הזאת להבהרת הפסוק, ונעזר לשם כך בתרגום הכפול של המילה נדמה.

בדוגמה אחרת התרגום לא רק מרחיב ומשלים מידע חסר אלא נדרש להתמודד עם בעיה מהותית בפסוק. המתרגם פתר את הבעיה על ידי תרגום כפול: "וְאִם מְשֻׁפַּחַת מְצָרִים לֹא תַעֲלֶה וְלֹא בָאָה וְלֹא עָלִיָּהֶם תִּהְיֶה הַמִּגְפָּה" (זכריה יד, יח), ובתרגום: "ואם מלכות מצרים לא תיסק ולא תיתי **ולא להון יסק יניס ברם עליהון** תהי מחתא" [ואם מלכות מצרים לא תעלה ולא תבוא ולא להם יעלה הנילוס, אבל עליהם תהיה המגפה]. הבעיה בפסוק עניינית: אם מצרים לא תבוא, מדוע לא תהיה עליה המגפה?

המילה עליהם חוזרת בתרגום בשני חלקי הפסוק, הקושר בין החלקים על ידי המילה ברם, כאילו כתוב בפסוק: ואם משפחת מצרים לא תעלה ולא באה עליהם, אבל עליהם תהיה המגפה. בחלק הראשון הצירוף "וְלֹא עָלִיָּהֶם" הוא עונשה של מצרים על שלא באה ועלתה בחג הסוכות, ולכן לא עליהם יעלה הנילוס. עליית הנילוס המקבילה לירידת הגשם אצל העמים האחרים. בחלק השני נוספה בתרגום המילה עליהם לצד המילים תהיה המגפה, כלומר מצרים ייענשו בשני העונשים שמוזכרים בפרק: גם בבצורת וגם במגפה.²⁷

26. בולה, תש"ן, עמ' ה, מציין שיש כאן דו־משמעות מכוונת: העם שמעשיהם דומים למעשי כנען, וסוחרים. פרשני פשט רבים מפרשים שמדובר בסוחרים; ראו לדוגמה אב"ע ורד"ק, וכן אחיטוב, תשס"ז, עמ' 26. ואולם פירוש כנען כסוחרים בלבד, ללא רמיזה לעמי כנען, קשה בשל ציון המילה עם.

27. בעלי הטעמים התמודדו עם הקושי, ולכן האתנחתא בפסוק היא אחרי המילה עליהם, אך הפסוק המתקבל קשה תחבירית ואינו מובן. גורדון, 1994, עמ' 67, מעלה השערה שבעלי הטעמים הושפעו מן התרגום לפסוק והניחו שיש משמעות נפרדת לצירוף ולא עליהם. הוא מביא בתחילת דבריו את שד"ל,

עוד דוגמה מבטאת קושי רעיוני ביחס שבין חלקי הפסוק, אם כי מבחינת הלשון והתוכן הפסוק ברור: "וְהִסְרֹתִי דְמִיּוֹ מִפִּי וְשִׁקְצִי מִבֵּין שְׁנָיו וְנִשְׁאַר גַּם הוּא לֹאֲלֵהִינוּ וְהָיָה כְּאֶלֶף בְּיַהֲזֵדָה וְעֶקְרוֹן כִּיבוֹסִי" (זכריה ט, ז), ובתרגום: "ואשיצי אכלי דמא ושקצא מביניהון ויסוף חיליהון וגירין דישתארון בהון יתוספון אף אנן על עמא דאלהנא ויהון כרברבין דבית יהודה ועקרון תתמלי בית ישראל כירושלם" [ואכרית אוכלי דם ושיקוץ מביניהם, ויכלה כוחם, והגרים שיישאר בהם יתוספו גם הם על עם אלוהינו ויהיו כאלופי יהודה, ועקרון תתמלא בית ישראל כירושלים]. התרגום הבין את המילה וְנִשְׁאַר כשם עצם, הנשאר, ופירש שאלו הגרים שיישאר²⁸, ומוסיף את הפועל "יתוספון", כלומר הנשארים יתוספו לעם ה'. התרגום ענה בכך על השאלה מיהו הנושא של הפועל נשאר בפסוק. בפשט הכתובים נראה שהנשאר הם הפלשתים (נושאם של הפסוקים הקודמים) אחרי הסרת דמיו ושיקוציו. לתרגום יש בעיה רעיונית בהבנה כזו: כיצד אפשר לספח את הפלשתים לה? לכן התרגום מציע שהנשאר הם הגרים שיישאר אחרי פורענות ה' בפלשתים, ואותם יהיה אפשר לצרף לעם ה'. כדי להבהיר ממה נשאר הוא מוסיף להסרת דמיו ושיקוציו²⁹ גם את אובדן חילו. אפשר להבין שיש כאן תרגום כפול של המילה ונשאר, פעם כשם (גירין דישתארון) ופעם כפועל (יתוספון), אך הבנה זו אינה הכרחית. ייתכן שנשאר הוא רק הנושא, הנשארים, והפועל יתוספון הוא השלמה של פער (היעדר פועל) בפסוק.

מטרת ההרחבות בדוגמאות אלו היא הבהרה מכוונת של הפסוק. התרגום הכפול הוא הכלי המשמש את המתרגם להשלים ולהבהיר את הפסוק גם אם במילה שהוכפלה בפני עצמה לא היה כל קושי פרשני. ניכר גם שהתרגום לא נמנע מהשלמת מידע שחסר בחלק אחד של הפסוק על ידי תרגום כפול של מילה מחלק אחר. נראה שהשימוש בתרגום נוסף למילה שכבר תורגמה במקומה הוא חלק ממגמה של התרגום להשתמש במילים של המקרא עצמו גם כשהוא חורג מתרגומם המילולי של הפסוקים, לעיתים אגב תרגום במשמעות נוספת במקום אחר במשפט או כחלק מהקשר נוסף.³⁰

שקובע שהטעמים והתרגום מסכימים כאן, כמו בדרך כלל, על הדרך לפתרון הבעיה, אך ממשיך ושואל על השפעה אפשרית של התרגום על מסורת הנוסח. הוא מניח שהתרגום השפיע על הטעמים בגלל הידע שלנו על הכרונולוגיה שלהם, אלא שאם הטעמים קראו כמו התרגום היה מתבקש לשים את האתנח במילה ולא. ולכן הוא מסיק: "The evidence is probably not conducive to a theory of a more specific relationship between the two". לענ"ד נראה שמדובר על מסורת קריאה משותפת, כי אחרת התרגום יוכל להסתפק בקביעה שהמגפה תהיה על מצרים, ולא צריך להוסיף אזכור של הנילוס שלא יעלה.

28. רש"י, רד"ק, אב"ע ועוד הבינו גם הם את שהנשאר הוא נושא.

29. התרגום מאחד את התקבולת "וְהִסְרֹתִי דְמִיּוֹ מִפִּי - וְשִׁקְצִי מִבֵּין שְׁנָיו". בפיו ושינוי הוא רואה סמלים, ושיניהם כאחד מתורגמים 'מביניהון'.

30. המגמה הזו באה לידי ביטוי לא רק כשמדובר בתרגום כפול של מילים בפסוק אלא גם בשימוש בין-טקסטואלי במילים מפסוקים סמוכים או רחוקים כדי להוסיף ולהשלים. דיון במגמת השימוש במילים המקראיות ובטכניקות התרגום למיניהן שהיא באה בהן לידי ביטוי ראו אצל כהנא, תשס"ט, עמ' 244-247.

ג. הרחבת התוכן

התרגום הכפול עשוי להרחיב את המשפט גם כשלא מדובר באפשרויות שונות לפירוש המילה המתורגמת או להוספת מידע אלא כשהוא מעוניין להוסיף תוכן לפסוק. בפסוקים רבים התוכן הנוסף נוגע להשקפת עולמו של המתרגם ולמסר שהוא מעוניין להעביר לקהל שומעיו.

דוגמה מעניינת היא התרגום הכפול בפסוקים העוסקים בהגעתו של צמח: "הִנֵּה אִישׁ צָמַח שָׁמוֹ וּמִתְחַתֵּיו יִצְמַח וּבְנֵה אֶת הַיֵּכָל ה'" (זכריה ו, יב), ובתרגום: "הא גברא משיחא שמיה עתיד **דיתגלי ויתרבי** ויבני ית היכלא דה'" [הנה איש משיח שמו עתיד שיתגלה ויגדל ויבנה את היכל ה']. צמח מתורגם למשיח,³¹ והצמיחה היא התגלות וגם גדילתו.³² גם בפרק ג הבאת הצמח מתורגמת להבאת המשיח, וגם שם התרגום מוסיף את ההתגלות: "כִּי הִנְנִי מְבִיא אֶת עֲבָדֵי צָמַח" (זכריה ג, ח), ובתרגום: "ארי האנא **מיתי** ית עבדי משיחא **ויתגלי**" [כי הנני מביא את עבדי המשיח ויתגלה]. נראה שההתגלות היא מרכיב בתפיסתו של המתרגם באשר למשיח, לצמח לצומח, והוא הכניס אותה כמשמעות נוספת לצד תרגומם המילולי של הפעלים המתארים את הופעתו, לא בשל קושי בפירוש המילה או הפסוק אלא בשל רצונו להעביר מסר לקהלו.

עוד דוגמה לתרגום כפול המבטא תפיסה רעיונית: "אֲשֶׁר־ו אֶתְכֶם כָּל הַגּוֹיִם כִּי תִהְיוּ אִתָּם אֶרֶץ חֶפְצָא [...]..." (מלאכי ג, יב), ובתרגום: "וישבחון יתכון כל עממיא ארי תהון אתון **יתבין** בארע **בית שכינתי ועבדין בה רעותי**" [וישבחו אתכם כל העמים כי תהיו אתם יושבים בארץ בית שכינתי ועושים בה רצוני]. הביטוי ארץ חפץ מתורגם לארעא בית שכינתי, אך בהמשך יש עוד תרגום לחפץ: ועבדין בה רעותי.³³ החפץ הופך בתרגום לרצונו של

31. צמח נזכר בכמה מקומות במקרא ככינוי למלך עתידי מבית דוד: ישעיה ד, ב; ירמיה כג, ה; ירמיה לג, טו. וכן במדרש: "מה שמו של מלך המשיח [...] ר' יהושע בן לוי אמר צמח שמו, שנאמר הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח (זכריה ו, יב)" (איכ"ר א). צמח בנבואת זכריה בפרק ג ימלוך ויבנה את בית המקדש, ולכן התרגום מסיק שהכוונה למשיח. התרגום מתעלם בכך מהקשרם הברור של הפסוקים ומהזכרתם המפורשת של אנשי דורו של זכריה. על פי התרגום, הנבואה לאנשי דורו של זכריה משלבת גם נבואה עתידית על בוא המשיח, והוא מייחס אליה חלק מהטוב המתואר בכתובים. אורבך, תשכ"ט, עמ' 596-597, מספר שבצוואות השבטים מתוארים שני משיחים, כוהן ומבית דוד, וכך גם בכת היחיד. לדעתו המקור לזה הוא בנבואת זכריה בפרק ג. קת'קרט וגורדון, 1989, עמ' 198, מציינים שמצאנו כוהן היושב על כיסאו לצד מלך משיח בשמואל א, ב, לה. חורגין, 1927, עמ' 141, מציין את התרגום הכפול בפרק ג.

32. קת'קרט וגורדון, שם, מתרגמים את יתרבי "raised up" (בשל הזיקה למקור העברי). לוי, 1867-1868, תרגם למשיחה, "be anointed", ודעתי נוטה להסכים עם שיקוליהם של קת'קרט וגורדון (המציינים בנימוק גם את ההשוואה לירמיהו ל, כא).

33. קת'קרט וגורדון, שם, עמ' 237, הערה 26, עוסקים בתרגום כפול של חפץ, פעם כתיאור לארץ ופעם כעשיית רצונו, ומפנים לקישור בין השניים בתרגום תהלים עו, ד ובפשיטתא. גורדון, 1994, עמ' 131-132, דן בפסוק בהקשרה של הארץ.

ה', שבוחר להשרות שכינתו בארץ, ואת רצונו עושים ישראל. השילוב בין הישיבה בארץ לעשיית רצון ה' הוא ביטוי לאידיליה העתידית שהתרגום מצייר ומרפא לגלות שיצאו אליה בעוונותיהם.³⁴ בדוגמאות אלו המוקד הוא התוכן הנוסף שמשקף את תפיסת עולמו של התרגום, והתרגום הכפול הוא רק הכלי שבעזרתו נוסף התוכן לפסוק.

ד. יצירת משפט חדש ממרכיבי הפסוק

בפסוקים רבים, ובפרט בשירה המקראית,³⁵ התרגום אינו מילולי אלא דרשני, והפסוק המתקבל בתרגום כולל תוספות רבות והקשרים שאינם פירושו של הפסוק המקראי מילה מול מילה. השימוש המכוון של המתרגם בחזרה על מילים מהפסוק בכמה משמעויות ובחלקים שונים של הפסוק יוצרת בעיה מורכבת בהבנת הטכניקה התרגומית בפסוקים שהתרגום להם אינו מילולי. התרגום משתמש בחלק מהמילים שבפסוק אך יוצר מהן משפט חדש לגמרי ששונה שינוי ניכר בתוכנו ובמבנהו מהמשפט המקורי.

כשהתרגום אינו מילולי לא תמיד ברור אם מדובר בתרגום כפול או בהוספה שמקורה אינו בפסוק. לדוגמה: "וּבְשֵׁטֶף עִבְרָה כָּלָה יַעֲשֶׂה מְקוֹמָהּ" (נחום א, ח), ובתרגום: "וברגז חסין ובחמא תקיפא גמירא יעביד עם עממיא דקמו ואחריבו לגמירא ית בית מקדשא" [וברגז עז ובחמה תקיפה כלה יעשה עם העמים שקמו והחריבו לגמרי את בית המקדש]. המילים ובשטף עובר תורגמו פעמיים: ברגז חסין (ברוגז עז) ובחמא תקיפא (בחמה תקיפה). כנראה בשל קישור המילה עבר עם עברה – כעס.³⁶ בהמשך הפסוק התרגום מדבר על העמים שקמו והחריבו את בית המקדש. קת'קרט וגורדון הציעו שמקור התוספת בתרגום כפול של המילה מקומה: כשם עצם, המקום שהוא כינוי לבית המקדש,³⁷ וכפועל – קו"ם.³⁸ אך ההבנה של תרגום כפול אינה מחויבת מהתרגום, וייתכן שמדובר בהרחבה שמקורה בתוכן בלבד.

34. נראה שעוד דוגמה למגמה כזאת שלא בתחום הספרים שנבדקו אפשר למצוא בתרגום להושע יד, ה: "אַרְפָּא מְשׁוֹבְתָם" – "אקבילינו בתיבותהון אשבוק לחוביהון". המשווה מתורגמת גם לתשובה וגם לחטא, מעשה שובבות, כנראה בשל השקפת התרגום שהסליחה לחטאים מותנית בתשובה מצד העם.

35. לדיון באופי התרגום לשירה המקראית ראו פלשר וצ'לטון, 2011, עמ' 49-51. על מקומו של הדרש בתרגום יונתן לספרי הנביאים האחרונים כמבטא את אופיים השירי ראו טל, תש"ל, עמ' 201-203.

36. וראו קת'קרט וגורדון, 1989, עמ' 132, הערה 24, שמפנים למקורות בעניין.

37. כמו בישעיהו ס, יג ובירמיהו ז, יב.

38. קת'קרט וגורדון, 1989, עמ' 133, הערה 25, דנים באפשרות שהתרגום מתייחס לחורבן בית שני, ולא רק לחורבן הבית הראשון, ואז יש צורך לתארך את התרגום לאחרי חורבן הבית השני, אלא שלא הכרחי לפרש שהתרגום אכן מתייחס לחורבן בית שני. גורדון, 1994, עמ' 41-42, אומר שההתייחסות להחרבת המקדש מנתקת את הפסוק מההתייחסות לאשורים שבהם ממוקד הפרק (כי האשורים לא החריבו את בית המקדש). שפרבר, 1962, כרך 4II, עמ' 346, מניח שלפני התרגום עמד נוסח שונה של המקרא – בקמיו.

סיכום

מבחינה של התרגום הכפול בתרגום יונתן לספרים נחום עד מלאכי נראה, שצריך לחלק את הדיון במניעים שעומדים מאחורי התרגום הכפול בין הדוגמאות שהובאו בחלק הראשון של המאמר, שבהן התרגום הכפול הוא בעיקרו תרגום למילה יחידה ואינו משפיע על המשפט כולו, לדוגמאות שיש בהן הרחבה של המשפט, והובאו בחלקו השני של המאמר. בחלקו הראשון של המאמר הובאו הדוגמאות לתרגום כפול שהציב שני תרגומים אפשריים זה לצד זה או החליף מילה אחת בביטוי חוזר המורכב משתי מילים. הבאת שתי משמעותות שונות זו לצד זו ללא תוספת מידע עשויה להצביע על מסורות תרגום שונות. השימוש בביטוי שגור עשוי להצביע על תרגום אסוציאטיבי או אוטומטי שאינו מכוון באופן ספציפי לפרשנות הפסוק, ויש בו השפעה של מקורות שונים זה על זה. אך גם בדוגמאות האלה לא מן הנמנע שהמניע המרכזי הוא השאיפה להבהיר את מילות הפסוק, וברובן אי אפשר להוכיח את קיומן של מסורות שונות או של תרגום לא מודע.

בחלקו השני של המאמר הובאו הדוגמאות לתרגום כפול המשמש להרחבת המשפט, שברובן הגדול המשפט החדש שנוצר בתרגום נשען על שתי אפשרויות התרגום, והוא מאבד את משמעותו אם נשמיט אחת מהן. הרחבות מסוג זה מצביעות על שימוש מכוון בתרגום הכפול. גם השימוש בתרגום כפול לא רק להתמודדות עם מילה קשה אלא גם לפתרון בעיות בפסוק או לחידוד המסרים של התרגום מחזקת את ההבנה שמדובר בפרקטיקה מודעת ומכוונת ולא במסורות שונות של התרגום שבשלב כלשהו של עריכה הוכנסו זו לצד זו.

השימוש המכוון בפרקטיקה של תרגום כפול בחלק השני של המאמר מעלה את הסבירות שלפחות בחלק מהפסוקים שנידונו בחלק הראשון של המאמר, שבהם הוצבו התרגומים הוצבו זה לצד זה, היה המתרגם ער לכפילות והשתמש בה בכוונה, כדי להבהיר טוב יותר את משמעות המילה ולחשוף את מלוא המשמעות הטמונה במקור העברי. עוד עולה מסקירת השימוש בתרגום הכפול בתרגום לספרים נחום עד מלאכי שהמטרה המרכזית של השימוש בתרגום כפול היא הבהרת הכתוב,³⁹ אם כדי להבהיר את המילה המתורגמת ואם עקב קושי בפסוק עצמו. גם בהרחבה שיש לה בסיס רעיוני אפשר לראות סוג של הבהרה בשל התיווך שהציע המתרגם בין דברי הנבואה לקהל כדי לחדד את המסרים המרכזיים בעיניו.

השימוש בתרגום הכפול להוספת מידע או רעיון לפסוק מלמד על עוד מגמה: גם כשהרחיב המתרגם את דברי המקרא הוא העדיף להשתמש לצורך כך במילים של

39. הדוגמאות של תרגום כפול כחלק מ'ביטוי שגור' הן היחידות שאפשר לטעון שאין מאחוריהן הבהרה של הפסוק אלא שימוש לא מודע במטבע לשון נפוץ.

המקרא עצמו אגב הרחבת משמעותו, מתן משמעות נוספת או שימוש חוזר במילה, ולא להכניס לתרגום מילים חדשות שאין להן שורש בפסוק.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

- M. Aberbach & B. Grossfeld, *Targum Onkelos to Genesis*, Denver 1982. אברבך וגרוספלד, 1982
- אורבך, תשכ"ט
אחיטוב, תשס"ו
אלכסנדר, 1988
- P. S. Alexander, "Jewish Aramaic translations of Hebrew scriptures", *Mikra* (1988) pp. 217-253.
- מ' בולה, **ספר צפניה עם פירוש דעת מקרא**, ירושלים תש"ן.
F. Brown., S. Driver & C. Briggs, *Hebrew and English Lexicon*, Boston 1906. בולה, תש"ן
בראון, דרייבר ובריגס, 1906
- R. P. Gordon, *Studies in the Targum to the Twelve Prophets from Nahum to Malachi*, Leiden 1994. גורדון, 1994
- A. Ho, *The targum of zephaniah: Manuscripts and Commentary*, Leiden & Boston 2009. הו, 2009
- E. van Staaldvine-Sulman, *The Targum of Samuel*, Leiden 2002. ואן סטאלדוין סולמן, 2002
- P. Churgin, *Targum Jonathan to the prophets*, New Haven 1927. חורגין, 1927
- א' טל, **לשון התרגום לנביאים ראשונים ומעמדה בכלל ניבי הארמית**, תל אביב תשל"ה. טל, תשל"ה
- ד' ילון, "משנה הוראה בתנ"ך", **תריבץ ה (תרצ"ד)**, עמ' 1-17.
מ' כהנא, **לשון ופרשנות בתרגום יונתן לנביאים מנחום עד מלאכי**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ט. ילון, תרצ"ד
כהנא, תשס"ט
- ר' כשר, "פנחס חורגין: מוקדם ומאוחר בתרגום הארמי למקרא", בתוך: ד' שוורץ (עורך), **אוניברסיטת בר אילן מרעין למעש**, רמת גן תשס"ו, עמ' 11-17. כשר, תשס"ו

- J. Levy, *Chaldäisches Wörterbuch über die Targumim und einen grossen Theil des rabbinischen Schriftthums*, Leipzig 1867–1868. לוי, 1867-1868
- ע"צ מלמד, "שנים שהם אחד במקרא", **תרביץ** טז (תש"ה), עמ' 173-177. מלמד, תש"ה
- מ"צ סגל, "בעיות מילים", **לשוננו** י (תרצ"ט), עמ' 150-156. סגל, תרצ"ט
- ד' פלוסר, "שגיאות מייבין" (תה' יט, יג): על כמה נוסחאות מקראיות בימי בית שני", **מחקרי תלמוד** ב (תשנ"ג), עמ' 401-410. פלוסר, תשנ"ג
- P. V. M. Flesher & B. Chilton, *The Targums: A Critical Introduction*, Leiden 2011. פלשר וצ'ילטון, 2011
- י' קומלוש, "אופיו של התרגום הארמי למלאכי", בתוך: א' ויזנר וב"צ לוריא (עורכים), **ספר קארל**, ירושלים תש"ך, עמ' 163-170. קומלוש, תש"ך
- M. Kister, "Some Observations on Vocabulary and Style in the Dead Sea Scrolls", in: T. Muraoka & J. F. Eldwolfe (eds.), *Diggers at the Well – Proceedings of a Third International Symposium on the Hebrew of the Dead Sea Scrolls*, Leiden 2000, pp. 136–165. קיסטר, 2000
- M. L. Klein, "Associative and Complementary Translation in The Targumim", *Eretz-Israel* 16 (1982) pp. 134*–140*. קליין, 1982
- M. A. Carasik, "Exegetical implications of the Masoretic cantillation marks in Ecclesiastes", *Hebrew Studies* 42 (2001), pp. 145–165. קרסיק, 2001
- M. A. Carasik, "Syntactic double translation in the 'Targumim'", in: E. M. Meyers & P. V. M. Flesher (eds.), *Aramaic in Postbiblical Judaism and Early Christianity*, Eisenbrauns 2010, pp. 217–231. קרסיק, 2010
- K. J. Cathcart & R. P. Gordon, *The Targum of the Minor Prophets, Translated, with a Critical Introduction, Apparatus and Notes*, Edinburg 1989. קת'קרט וגורדון, 1989
- ח' רבין, מבוא לערך "תנ"ך, תרגומים", **אנציקלופדיה מקראית**, ח, עמ' 737-740, ירושלים 1982. רבין, תשמ"ב
- ד' רפל, **אונקלוס כפירוש לתורה**, תל אביב תשמ"ה. רפל, תשמ"ה
- א' שנאן, **מקרא אחד ותרגומים הרבה**, תל אביב תשס"ג. שנאן, תשס"ג

א' שפרבר, **כתבי הקודש בארמית**, ליידין 1962.

שפרבר, 1962

